

Sztálinvárosi felhőkarcolók ^[1]

„A Sztálin Vasműhöz tartozó Sztálinváros nem egyszerű lakótelep, hanem új típusú szocialista város legyen, tükrözze vissza az épülő szocializmus diadalmas erőfeszítéseit, biztosítsa az emberi igények kiegyensúlyozott kielégítését, épületei életörömet sugározzanak és minden[?] egy egységes gondolat: a célszerűség és az emberről való gondoskodás sztálini gondolata hasson át.”

Bevezetés

Sztálinvárost, az első magyar szocialista várost példaként állították a többi magyar (szocialista vagy majdan azzá váló) város elé. A szocialista városokról kialakult hivatalos kép és a politikai tendenciák egymással szorosan összefüggtek, mivel a szocialista városként kezelt városok - így a kirakatvárosnak tartott Sztálinváros is - magát a "szocialista rendszert" szimbolizálták, ugyanakkor megváltoztatták a városokról alkotott elképzeléseket is. Sztálinvárosban olyan eszméket kellett a tervezőknek megvalósítani, amelyeknek a hivatalos politika kiemelkedő jelentőséget tulajdonított. A város a tervszalonon a modernizációt, a társadalmi esélyegyenlőséget, a modern elrendezésű lakóterületeket és az összkomfortos lakásokat jelentette, amelyek a "jövőben lehetővé teszik a szocialista életforma" megvalósítását.

A szocialista tervgazdálkodás viszonyai között a város építészeti összehatásának a szocialista vezérelveket kellett kifejeznie. A város "tervezett" lakóinak, a "szocialista emberek" életkereteit meghatározó városnak elsősorban a kollektív élet lehetőségét kellett megteremtenie. A város egyik fontos feladata volt, hogy "nevelje" a benne élő embereket a városi terekkel, az épületek formájával és elrendezésével, valamint a középületekkel. A szocialista városnak olyan új funkciókat kellett kielégítenie a tervezők szerint, mint például a közétkeztetés, amely a "szocialista ember" számára elsődlegessé válik majd a házi konyhával szemben. Ugyanígy a szocialista város fontos feladatának tartották számon, hogy szerepet kapjon a gyermeknevelésben (bölcsőde, óvoda, iskola), a kulturális és sportolási lehetőségek, valamint a pihenőhelyek biztosításában.

A "kollektív élet" mítosza, amely még a tervezőszalonon született, ezek szerint "feleslegessé" tette a nagy lakásokat, ahol az emberek családi körben töltik el szabadidejüket nagy részét (másképp sok embernek kellett lakást biztosítani). Helyette hatalmas felvonulási utakra és terekre volt szükség, ahol a város lakói összegyűlhetnek, társas életet élhetnek, "szabadon" kifejezhetik véleményüket. A kollektívitás szembelyezése az individuámmal a hivatalos ideológia egyik központi eleme volt, és megtalálható volt az ünnepi vagy párttaggyűlési szertartásokban ugyanúgy, mint a városépítészetben. Oleg Kharkhordin könyvében a Szovjetunióbeli szokásokat vizsgálva úgy véli, hogy a pártgyűléseken tartott közösségi rituálék részben az ortodox egyház szertartásaiból származtak, amelyek az egyén és közösség folytonos "önreflexiójára" ("önkritikájára") épültek.

Egy szocialista városnak a tervezők szemében mindenekelőtt "átláthatónak" kellett lennie, ami a világos funkcionális szerkezetben valósult meg. A várost viszonylag kicsi - hatezer lakosú - lakónegyedekből állónak képelték, mindegyik negyedet önálló központtal. Ennek a városmodellnek megfelelően a városközpont, különösen a főút speciális funkciókkal bírt. Elsőként ez az út kötötte össze a város lakónegyedét az ipari üzemekkel (mint Sztálinvárosban a Sztálin út és folytatása a várost a Vasművel). Ez azt is jelképezte, hogy a egy szocialista városban a munka a legfontosabb társadalomformáló, ezáltal városformáló tényező: a lakóterület és a gyár kapcsolata az ember és a munka viszonyát jellemzi.

Sztálinvárosnak egyben olyan szocialista városnak is kellett lennie, amely a szovjet mintákat is követi. A város méretét előre meghatározták a szovjet elveknek megfelelően: a város maximális lakosságát 50-60 ezer főben látták ideálisnak. A város növekedését erős kontroll alatt akarták tartani a szovjet elveknek megfelelően. Ezt a lakóhelyválasztás és költözés adminisztratív korlátozásával vélték megvalósíthatónak. Ugyanebbe a keretbe tartozott, hogy a fogyasztási javak és szolgáltatások elosztását központilag kívánták meghatározni. Az úgynevezett "mikrorajon" elvet Sztálinváros terveiben is felfedezhetjük. "Mikrorajon"-nak azt a városépítészeti önálló egységet nevezték, amely "önálló" egységként is üzemelhetett mind a szolgáltatások, mind a fogyasztási javak elosztásában. A "mikrorajonoknak" Sztálinvárosban 4-6 ezer lakosa volt (pl. Belváros, L-épületek, Technikum negyed). A "mikrorajon"-ok méretét egy általános iskola vonzáskörzete alapján határozták meg. Elsődleges szempontnak számított a tervezés során, hogy egy "mikrorajon" gyalog kényelmesen bejárható legyen, mind a felnőtteknek, mind a gyermekeknek. A tervek szerint a munkahelyet kivéve mindennek megtalálhatónak kellett lennie egy lakókerületen belül.



[Képgaléria megtekintése](#) ^[2]

A "mikrorajon" elképzelés, egy amerikai tervezőtől, Clarence Perrytől származik, aki bevezette - a magyar nyelven is meghonosodott - "szomszédsági egységek" (neighbourhood unit) fogalmát a városokról szóló gondolkodásba az első világháborút követően. (Barátjának és kollégájának, Lewis Mumfordnak a neve jóval ismerősebben cseng a várostörténetírásban.) Maga a koncepció annak fordulatnak az eredménye, amelynek során az 1920-as években a városok vizsgálatában az "esztétikai" megközelítést felváltotta a "tudományos" nézőpont. A "szomszédsági egység" koncepció a második világháborút követően terjedt el Európában (Nagy-Britanniában az "új városok" építészeti alapegysége a "szomszédsági egység", ezért lehetséges összehasonlításuk a szocialista városokkal, nem pedig bolygóváros mivoltuk miatt) és ez alól a szocialista országok sem voltak kivételek. (Az Egyesült Államokban a Marylandben található Columbia városát a "szomszédsági elvek" figyelembevételével építették, ezért sokaknak az a benyomása, hogy úgy néz ki, mint egy "szocialista város". A város honlapja: <http://www.columbia-md.com/> ^[3])

A "szocialista város" mítoszában a városközpont a politikai és kulturális élet központjaként működött. Sztálinváros esetében a Sztálin útnak és a főtérnek szánták azt a szerepet, hogy ne csak a mindennapi élet, hanem a felvonulások fő színtere is legyen. Ezt jelezte a Sztálin út a maga 85-110 méteres szélességével is. Az első tervek szerint a Sztálin út végére, a párház előtti főtérre egy legalább 30 méter magas toronyszerű épületet terveztek, amelyben a városi tanács kapott volna helyet. A terv már 1952-ben sem felelt meg az akkori hivatalos "városépítészeti szemléletnek", a "csúcsos" végű tornyot - a modernizmus hatását is magán hordozó - toronyház váltotta fel. A tanácsház építésében az is konfliktust okozott, hogy jóval magasabb lett volna, mint a már 1951-ben elkészült párház. Ezt a helyi pártvezetők nem nézték jó szemmel. Az 1956-os beépítési tervben végül egy magas - de az eredeti tervekénél jóval alacsonyabb - irodaház formájú épület mellett döntöttek. Ekkor már nem a monumentalitás, hanem az járt a tervezők fejében, hogy a toronyépület "különböző rálátások szempontjából szerves csatlakozásokat biztosít a beépítés különböző irányaihoz".

A főtér rendezési tervét rendszeresen változtatták, a monumentálisra tervezett épületek magasságán évről - évre vitatkoztak. Emiatt a főtér még akkor is befejezetlenül állt, amikor a lakókerületek jelentős része már elkészült. Ezért a "legreprezentatívabb" tér Sztálinvárosban még 1956-ban is az eredetileg lakókerületi "alközpontnak" tervezett Bartók Béla kultúrház előtti tér volt. Bár a kultúrház előtti teret nem demonstrációra tervezték, 1956. október 25-én mégis ott tüntettek a helyi forradalmi nagygyűlés résztvevői, nem pedig a "politikai akarat kinyilvánítására tervezett", befejezetlen "főtér".

A főterek monumentális terveinek megvalósítása más országok "szocialista városaiban" is rendre problémákat okozott, mivel a politikai széljárás (pártvezérek halála vagy bukása) változásával a monumentális tervek és a beruházási alapok is változtak, ezért többnyire mire hozzákezdhetek volna egy terv megvalósításához, már új terv volt készülőben. Ennek tulajdonítható, hogy a "kiemelt fontosságú" szocialista városokban "félkész" főtér, vagy "félkész" szobor fogadta a városba látogatókat. A félkész főtéri monumentális szoborra példa Marx szobra Chemnitzben (Karl-Marx-Stadt), amelynek csak a fejét helyezték el a talapzaton, mivel a talapzat túl magasra sikeredett, így egy egészalakos szoborból csak a csizmát lehetett volna jól látni. Ennek következtében Karl-Marx-Stadt egyik gúnyneve a "város fejécskével" (Stadt mit Köpfchen) lett (a "fejecske" németül találfekony embert is jelent). A szocialista városok főterei - köztük Sztálinvárosé is - magukon viselték az ideológiai és politikai csatározások nyomait, "monumentális befejezetlenségük" az egyes városok ismertetőjelévé is vált.

A lakóterületek keretes beépítésével és a reprezentatívra tervezett központ elhatárolásával a tervezők a nyilvános és félnyilvános terek közötti határt is meghúzták. A lakóterületek belső utcáiban, az L-épületek udvarain, vagy a belváros belső játszóterein egészen másként kellett és lehetett volna viselkednie egy "szocialista embernek", mint a Sztálin úton vagy a főtéren. A tervek által sugallt kép szerint a "kollektív életnek" a Sztálin út és a főtér, míg a szocialista városokból hiányolt "meghittségeknél" a keretes beépítésű lakóterületek, vagy a szándékosan görbére tervezett Görbe utca biztosítottak volna teret.

Források

Előterjesztés Sztálinváros városrendezési tervének jóváhagyása tárgyában

[...] A Sztálin Vasműhöz tartozó Sztálinváros ne egyszerű lakótelep, hanem új típusú szocialista város legyen, tükrözze vissza az épülő szocializmus diadalmas erőfeszítéseit, biztosítsa az emberi igények kiegyensúlyozott kielégítését, épületei életörömet sugározzanak és minden[!] egy egységes gondolat: a célszerűség és az emberről való gondoskodás sztálini gondolata hasson át.

Sztálinváros a Vasművel kooperáló üzemek dolgozóinak elhelyezését is biztosítsa, egyúttal járási székhely legyen, de mint ilyen, a környező, fejlődés szempontjából elmaradt területek lakosságát, mint szervező központ kapcsolja be a szocializmus építésébe. [...]

A folyó mentén épülő nagy városoknál a város tengelye a folyam. Sztálinvárosnál a meredek, omló partfal miatt erre nem volt lehetőség és így. A városszerkezet tengelye a Budapest felől érkező és a Vasmű bejáratához vezető útvonal. A tervezők a szovjet élenjáró városrendezési gyakorlaton alapuló magyar városrendezési normákat Sztálinváros tervezésénél [már (kézzel írt megjegyzés)] alkalmazták. /Pl.: szociális, orvosi, kulturális ellátás, iskolák, mozgóképzőszínház, stb./ A tervezés kerülte a nyugaton divatos, úgynevezett kertváros jellegű beépítési módot, ehelyett az útvonalak mentén kialakított városias jellegű épülettömböket tervezett. Lehetőséget biztosít a terv a legszükségesebb mértékben családi házak létesítésére is.

[...] A lakóterület céljára kijelölt - a falu megmaradó lakóterületével együtt számított - 170 ha nagyságú területet több emeletes lakóházakkal kell beépíteni. 375 család számára azonban családi ház építésére megfelelő területet kell biztosítani. 250 családi ház a házépítő szövetkezeti mozgalom keretében, a régi faluhoz kapcsolódóan épüljön, 125-öt pedig az állam építsen a kiváló dolgozók és családtagjaik számára, az állomástól a főtér felé vezető út északi oldalán.

[...] Minden lakókörzetben a lakos[ság]szám arányának megfelelő mennyiségű óvoda, bölcsőde /napköziotthon/ legyen. Sztálinváros és környékének beteg-ellátására 400 személyes kórházat, rendelőintézetet, valamint tüdő- és nemibeteg gondozó intézetet kell a város központja közelében építeni. Nyilvános kád- és gőzfürdő a vasútállomáshoz vezető út mentén, a strandfürdőt pedig a sportligetben, az Alsófokú patak mellett kell létesíteni. A más meglévő, 800 személy befogadó képességű mozgóképzőszínházon kívül még egy 600 személyes mozgóképzőszínházat kell a falu felé eső, fejlesztendő területen létesíteni. Nagy kultúrpalotát kell építeni a város központjában. Ebben kell elhelyezni egy 1200 fő befogadó képességű színháztermet, a kisebb előadótermeteket, a nyilvános könyvtárat.

[...] Városszerkezet és városközpont

Sztálinváros városszerkezetének alapja a Vasmű bejáratánál végződő főútvonal /egyúttal felvonulási út is/ és a vasútállomásról bevezető út kereszteződésénél kialakítandó városközpont legyen. Ez legyen a város kiemelkedő reprezentatív helye, itt kell elhelyezni a legfontosabb politikai, közigazgatási és kulturális intézményeket. A városközpontot térszerűen kell kiképezni, alkalmas legyen a felvonulásokra és ünnepségek megtartására. A téren kell elhelyezni a pártszékházat, a tanácsházat, a szakszervezeti és társadalmi szervezetek központi székházát, a központi kultúrházat, a könyvtárat, a múzeumot, alkotók otthonát. [...]

Az egyéb fontos közintézményeket: a járásbírószágot, a rendőrséget, a pénzügyintézet épületét, a körzeti kultúrházakat, az éttermeteket, az állami áruházakat, a nagyobb üzleteket ugyancsak hangsúlyosan kiképezendő, három - négy téren, illetve út mentén kell elhelyezni. [...]

A városközpontban épülnek tehát a központi legfontosabb és legmonumentálisabb épületek. A központ uralja a város építési kompozícióját és egyben határozza meg a város sziluettjét.

[...] A városépítés eddig elkövetett hibáit fel kell számolni. A közintézmények elhelyezésénél az ötletszerűséget meg kell szüntetni. Több közintézményt kell egy-egy nagyobb épületben elhelyezni és meg kell akadályozni, hogy egyes vezető[k] sovínizmusa miatt a sok apró középület monumentális városkép kialakítását lehetetlenné tegye. A közintézményeknek olyan hangsúlyozott épületeknek kell lenniük, amelyek a lakóépületek jelentőségét meghaladják.

Tervezőink különös szeretettel foglalkozzanak a város főterével. Itt fogjuk elhelyezni a béketábor vezérének, Sztálin elvtársnak szobrát. A teret övező épületek méretének és kiképezésének ki kell emelkednie a környezetből, az egyes épületek díszítőelemei az ésszerű gazdaságosság szem előtt tartásával **elégítsék ki népünk egészséges szepérezését** [épüljenek (kézzel fölírva)]. A homlokzatok kiképezésénél bátran támaszkodjanak népünk gazdag művészetére, a magyar építészeti hagyományaira, elsősorban a reform kor építészetére, a klasszicizmusra.

A fontosabb főútvonalakon az épületek homlokzatát az építészeti díszítő elemeken kívül szobrokkal, és más képzőművészeti elemekkel kell szebbé, derűsebbé tenni. A lakóházak - a múlt bérkaszányaival ellentétben - parkokhoz csatlakozóan települve, nagyobb, összefüggő, monumentális tömegekben épüljenek és egyúttal biztosítsák a helyes utcaképet és a tér kialakításokat. A lakóházakat tipikus tervek felhasználásával kell építeni, de óvakodni kell azoknak mechanikus alkalmazásától. A városnak egészében is, de az egyes épületeknek is, kifejezésre juttatniuk, felszabadult népünk örömteli életét, öntudatos munkásosztályunk erejét és hatalmát.

MOL. XXVI - D - 8 - f /1952/88. d. (Magyar Országos Levéltár - Városépítő Tudományos és Tervező Intézet - Tervtár - 88. doboz.)

Részlet a Sztálinváros rendezési tervéről készült szakvéleményből

[...] A központi tér bemutatott terveiben az alacsony szárnyak barokkos architektúrája és erőtlen árkádsora nem harmonizál a torony nehézkes stílusával, minthogy nem harmonizál a már megépült Párt-székház architektúrájával sem.

MOL. XXVI - D - 8 - f /1952/ 88. d. (Magyar Országos Levéltár - Városépítő Tudományos és Tervező Intézet - Tervtár - 88. doboz.)

Részlet a Sztálinváros rendezési tervéről készült bírálatból

[...] Ilyen város már az utcaképek változatosabbá váló tétele érdekében megkívánja azt, hogy az egyes sűrűbben beépített utcákat intimebb hatású terekkel tagoljuk. De kifogásoljuk a beépítésnek azt a módját is, hogy a városias beépítést egy útvonallal zárja le, anélkül, hogy a szabad terek felé lazább beépítési rendszert érzékeltetné. Így a gyári övezet és az új város között elterülő zöld övezet határán ez a rögtön 2-3 emeletes házzal beépített városperem minden esetre ridegen fog hatni. De kifogásoljuk azt is, hogy a főútvonalra házakat épít, amit a főtér felé háromemeletessé redukál azért, hogy a főteret körülvevő két emeletes házakhoz az átmenetet biztosítsa. Véleményünk szerint a főteret feltétlenül nagyobb párkánymagassággal bíró épületekkel kellene körülépíteni. Kifogásoljuk a kissé rideg városias architektúráját, az előteres utcákba oly módon beállítva, ahogy az egy zártosított beépítés esetén talán indokoltabb volna, de ilyen parkosított városban ez ridegen hat. A város architektúráját még a meglévő régi szomszédsági egységekbe is vázák és kutak beállításával kerti architektúrává kellene átalakítani, hogy a ház és a park közötti kapcsolat átmenetét biztosítsuk. [...]

MOL. XXVI - D - 8 - f /1952/ 88. d. (Magyar Országos Levéltár - Városépítő Tudományos és Tervező Intézet - Tervtár - 88. doboz.)

Műleírás

MŰLEÍRÁS

Sztálinváros beépítési alaptervéhez

A második ötéves terv építési üteme

[...] **A beépítés architektonikus kialakítása**

[...] A Dózsa György út beépítése ritmusában tökéletesen simul az út már elkészült déli oldalához - az épülettömbök hossza, magassága és tagolása megfelel a már felépült épületek építészeti kompozíciójának - és így szimmetrikus utcakép alakítására törekszik. Lényeges szerepe van a lakónegyed északi falának, amely a völgy

felől külső városfalat képvisel és a Budapestről érkező forgalom fő látványossága. Kialakításában, alacsonyabb és magasabb épületei csoportosításában szerves kielégítését kísérel meg a technikum negyed keleti épületsorának és bevezető elemét alakítja ki a főtérnek is.

[...] A déli városkapu elnevezésű városrész lényeges épületcsoportját alkotják azok a magasépületek, amelyek a Sztálin út lezárására hivatottak. Ezeknek az épületeknek az Építők útjával párhuzamos elhelyezése azt eredményezi, hogy úgy a város felől, mint a gyár felől, egységes és egymásra utaló városképek keletkeznek. A Sztálin út nyugati oldalán felsorakozó ötemeletes épületekhez ferdeszögben álló B6 épület állandóan növekvő rálátást biztosít megközelítése esetén arra a kis tériudvarra, amely a városias beépítés feloldását az erdősáv felé elősegíti. A vele szemben elhelyezkedő kb. 30 m magas toronyépület pedig a Sztálin út lényeges meghosszabbítását eredményezi, előnyösen zárja le úgy a Sztálin utat, mint az Építők útját, és sokszög alakú formájával a különböző rálátások szempontjából szerves csatlakozásokat biztosít a beépítés különböző irányaihoz.

[...] A magas toronyépületben szállodaszerűen elhelyezett egyszobás lakások kerülnének közös higiéniai helyiségekkel. A déli városkapunak az Építők útjával párhuzamos épületébe pedig egyszobás - főzőfülkés - csökkentett fürdőszobás lakások kerülnének elhelyezésre. Az alacsony beépítésű városrészben olyan négyes csoportokban összefoglalt lakásokat kellene házanként megépíteni, amelyek földszintjén lakószobák és emeletén hálószobák helyezkednének el.

[...]

Weiner Tibor

MOL. XXVI - D - 8 - f - 89. d./745. (Magyar Országos Levéltár - Városépítő Tudományos és Tervező Intézet - Tervtár - 89. doboz. - 745. dosszié)

Címkék:

[Sztálinváros](#) ^[4]

[Vasmű](#) ^[5]

[felhőkarcoló](#) ^[6]

Kiadás: 2. évfolyam (2002) 4. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/gazdasag/sztalinvarosi_felhokarcolok.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/gazdasag/sztalinvarosi_felhokarcolok.html

[2] https://www.archivnet.hu/.../galeria_pop.php%3Fga_id%3D82

[3] <http://www.columbia-md.com/>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/sztalinvaros>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/vasmu>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/felhokarcolo>